

Utskrift 9

Detta nummer av *Utskrift* ägnas helt åt järnålderns rituella platser. Avstampet för boken tas i Käringsjön – en av Sveriges mest kända offerplatser från äldre järnålder. Vad har hänt sedan platsen undersöktes i början av 1940-talet? Vilka nya fyndplatser har kommit fram sedan dess? Och hur har synen på kultens utövning och rituella praktiker förändrats? Detta är bara några av de frågor som en grupp arkeologer och religionshistoriker från Sverige och Danmark samlades för att diskutera hösten 2007. I boken presenteras ett femtontal artiklar som bygger på inlägg från konferensen.

Järnålderns rituella platser är även slutpublikation för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön. Projektet har letts av Anne Carlie som också är redaktör för boken.

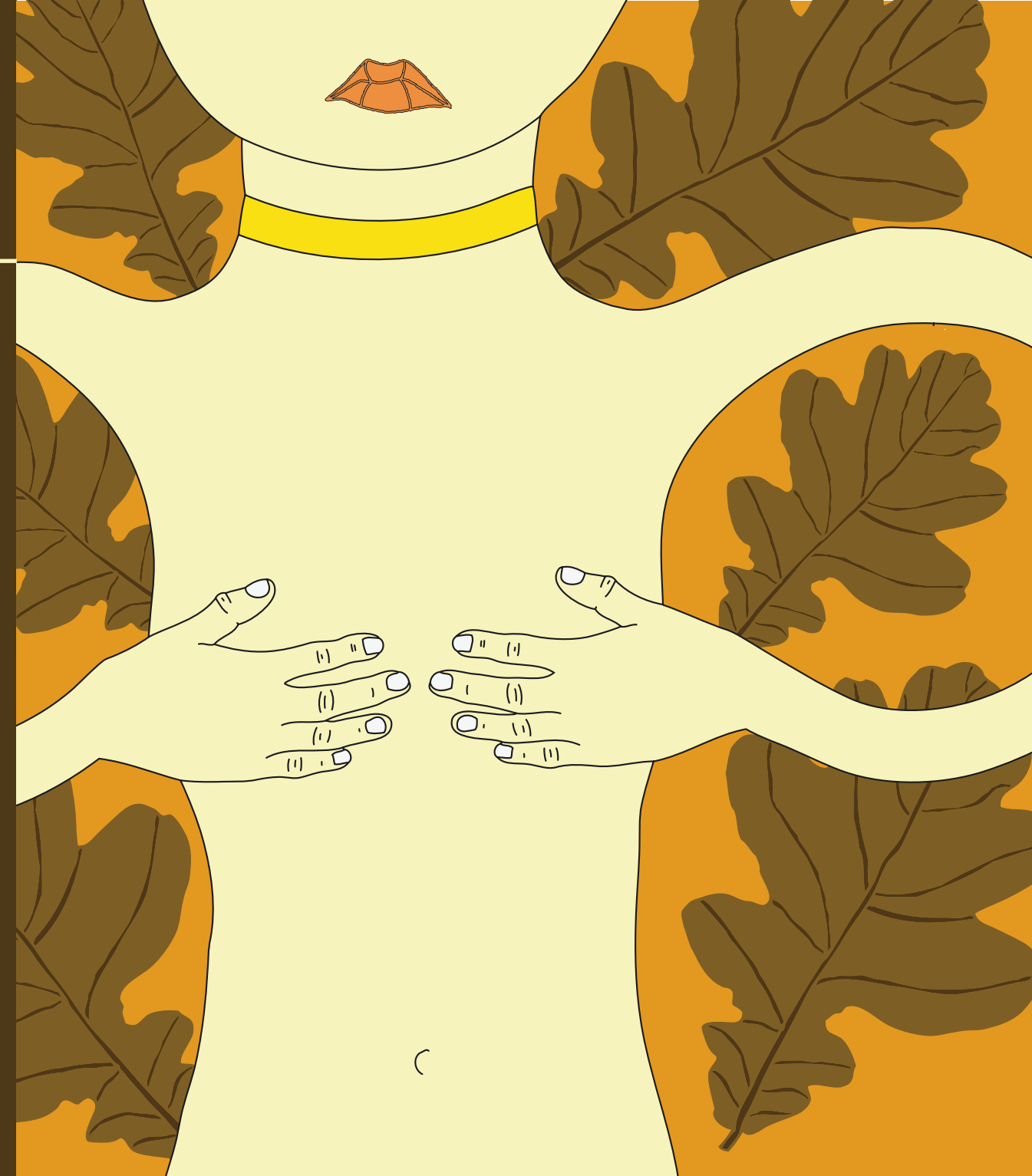
KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290

U
T
S
K
R
I
F
T
9

Stiftelsen Hallands Läns museer Kulturmiljö Halland

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens
i Nissaström den 4–5 oktober 2007

Red. Anne Carlie

Denna bok utgör slutpublicering av projektet *Käringsjön – en studie kring kontinuitet och förändring i den äldre järnålderns offertraditioner och samhälle i södra Halland*.

Ekonomiska bidrag till forskning, konferens och tryckning har tacksamt mottagits från:

Bogislaw Klingspors fond

Crafoordska stiftelsen

Ebbe Kochs stiftelse

Kulturmiljö Halland

Lennart J Hägglunds stiftelse

Länsstyrelsen i Hallands län, Kulturmiljöenheten

Syskonen Willers donationsfond

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 9 i en löpande serie.

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00 *Fax:* 035-19 26 26 *E-post:* kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör: Anne Carlie

Omslag och bilder om inget annat anges: Johanna Carlie

Grafisk formgivning: Thomas Hansson

Bildbearbetning: Staffan Hyll

Svensk lektör: Stefan Larsson

Dansk lektör: Per Ole Rindel

Engelsk språkgranskning: Alan Crozier

Tryck: Grahns Tryckeri, Lund 2009

Lantmäteriets märkning: ©Lantmäteriet: Ärende nr MS2006/02316

© Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN-1102-7290

Innehåll

Anne Carlie

Käringsjön – en av järnålderns rituella platser: inledande kommentarer kring boken och projektet	7
---	---

DEL 1

FORSKNINGSLÄGE OCH PERSPEKTIV	15
-------------------------------	----

Anne Carlie

Järnålderns offerplatser i retrospektiv: ett arkeologiskt perspektiv	17
--	----

Åsa Berggren

Offerbegreppet i arkeologin – tolkningar och perspektiv	33
---	----

Maths Bertell

Lin och vit kvarts. Jämförelse som redskap och analogins förföriska lockelse	51
---	----

DEL 2

RITUELLA PRAKTIKER – TRADITION, VARIATION OCH FÖRÄNDRING	65
--	----

Aase Gylldion

Tradition kontra impuls. Kollektiv offerskik i äldre jernalder på Sydvestfyn	67
---	----

Lena Nilsson

Häst och hund i fruktbarhetskult och blot	81
---	----

Karin Lindeblad & Maria Petersson

Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland	101
---	-----

Ole Stilborg

Vid vatten, sten och jord: studier av keramikoffer vid Käringsjön och andra lokaliteter i Halland och Östergötland	139
---	-----

DEL 3	
LANDSKAP OCH KOMMUNIKATIONER	181
<i>Leif Björkman</i>	
Vegetationsutveckling och markanvändning vid Käringsjön i Halland från neolitikum till tidig medeltid	183
<i>Lennart Carlie</i>	
Vägval under äldre järnålder	209
 DEL 4	
KULTPLATSEN SOM SOCIAL ARENA OCH MÖTESPLATS	223
<i>Anne Carlie</i>	
Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning	225
<i>Britt-Mari Näsström</i>	
Vem var Nerthus? Spåren efter en gudinna	265
<i>Andreas Nordberg</i>	
Tid, tideräkning och talsymbolik i Adam av Bremens skildring av kulten i Uppsala	281
<i>Olof Sundqvist</i>	
Urordiska <i>erilaR</i> – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien	299
<i>Charlotte Fabech</i>	
Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer	317

Andreas Nordberg

Tid, tideräkning och talsymbolik i Adam av Bremens skildring av kulten i Uppsala

* * *

Abstract: Time, time-reckoning and numerical symbolism in the cult at (Old) Uppsala, as described by Adam of Bremen.

This paper deals with time-reckoning and calendar festivals in Old Norse society. The focus is on the great distinguishing sacrifice in (Old) Uppsala. This festival is said to be celebrated "once every nine years" and it is also stated that a total of 72 victims were sacrificed over a period of nine days. The author argues that the numerical symbolism concerning this calendar festival can be linked to cycles in the pre-Christian time-reckoning.

English revised by Alan Crozier.

* * *

Inledning

I alla samhällen behövs ett gemensamt sätt att beräkna tiden för att människor ska kunna fungera tillsammans. Tideräkningen är viktig såväl för den enskildes dagliga bestyr som för hela den sociala gruppen. Den styr perioderna för ekonomiska och judiciella spörsmål, liksom det religiösa livet. Edmund Leach har uttryckt saken på följande sätt:

"Bland de funktioner som firandet av högtider kan fylla är indelandet i tid en mycket viktig funktion. Intervallet mellan två på varandra följande högtider av samma typ är en period, vanligen en namngiven period, t.ex. en vecka, år. Utan högtider skulle sådana perioder inte existera och all ordning skulle lämna det sociala livet. Vi talar om att mäta tiden, som vore tiden ett konkret ting som väntar på att bli uppmätt; i själva verket skapar vi tid genom att skapa intervaller i det sociala livet. Innan vi gjort det finns ingen tid att mäta." (Leach 1961:134f, översättning Drobin 1979:157).

Kalendariskt integrerade fester var av stor betydelse även i fornnordisk religion. Där kan man urskilja åtminstone två typer av rituella cykler i den förkristna festkalendern. Dels fanns en årlig festcykel där tiden för festerna i princip sammanföll med inledningarna av det förkristna nordiska årets kvartal, men dels fanns också en längre festcykel som sträckte sig över hela åtta år. Det är framför allt denna sistnämnda festcykel och dess relation till tideräkningen som följande artikel kommer att beröra.

Förkyrkliga och kyrkliga sätt att räkna tid

Den gregorianska kalender som vi använder i västerlandet idag har sitt ursprung i romarriket. Kalendern är en modifierad variant av den julianska kalendern, som initierades av Julius Caesar år 45 f. Kr. Den julianska kalendern kom att brukas som den officiella tideräkningen i den romerska staten och av denna anledning togs den också upp av den växande kristna Kyrkan. Med kristendomens spridning över Europa följde därför också ett nytt sätt att räkna tid.

Den förkristna¹ tideräkning som kom att ersättas av den julianska kalendern skilde sig på många sätt från den senare. I den förkristna tideräkningen användes t.ex. inte, såsom idag, fasta datum för beräkandet av årets månader. Istället brukades ett kalendersystem som var baserat på en kombination av solens och månens rörelser över himlavalvet. Denna form av tideräkning brukar kallas ett bundet månår. Året var baserat på solåret, medan månaderna beräknades i enlighet från månens faser, troligen från nymåne till nymåne. Under vanliga år mättes 12 stycken sådana mån-månader, men eftersom en mån-månad är ungefär 29,5 dygn lång, sträcker sig 12 mån-månader bara över en period av 354 dygn. Detta är ungefär 11 dygn kortare än ett solår, vilket orsakar att varje specifik mån-månad inleds ungefär 11 dygn tidigare för varje år som går. Detta är den astronomiska orsaken till att tidpunkten för t.ex. den muslimska festen ramadan kontinuerligt flyttar sig framåt i året. Men på områden med tydliga årstidsväxlingar är detta mycket opraktiskt, eftersom förskjutningen skulle innebära att vinterns mån-månader efter ett antal år av förskjutningar skulle komma att infalla under sommarhalvåret, o.s.v. För att kompensera den ständiga förskjutningen tillförs därför en 13:e skottmånad ungefär vart tredje år. I många kulturer tycks utgångsdagen för de bestämmelser som reglerade inskotten av en extra mån-månad ha varit vintersolståndet och så tycks också ha varit fallet i den fornnordiska tideräkningen (se utförligare Nordberg 2006).

1 Med begreppet *förkristen* avser jag förhållanden före kristendomens införande, medan jag med *förkyrklig tideräkning* avser tideräkning med förkristet ursprung som brukades före introduktionen av den kyrkliga julianska kalendern vid mitten av 1100-talet.

Vidare tycks det som om vintersolståndet och regleringen av den förkyrkliga tideräkningen var förbundet med den förkristna julen. I flera fornisländska källor omtalas ett månadsnamn *jólmánuður* 'julmånad'. I den mycket egensinniga och för Island unika kalender som användes på medeltiden motsvarade denna månad tiden från mitten av december till mitten av januari i den medeltida julianska kalendern (Rím II: 169). Denna månad finns även flitigt belagd i övriga nordiska länder, men sägs här istället vara en mån-månad. Anledningen till att namnet *julmånad* kom att bevaras är troligen att månaden kom att förbindas med den kristna högtid som övertog den förkristna benämningen *jul* (Jansson 1963). I den fornisländska källan *Bókarbót* från omkring 1220, i vilken en rad fornisländska kalendariska relikter finns nedtecknade, påträffas även en månad med namnet *ýlir*, vilket är en språklig ia-avledning av ordet *jul* (Rím II: 78). Månaden *ýlir* sträckte sig enligt *Bókarbót* från mitten av november till mitten av december i den julianska kalendern och föregick således precis *jólmánuður*. Just i skiftet mellan *ýlir* och *jólmánuður* inföll under vikingatiden och den tidiga medeltiden vintersolståndet. De två julmånaderna tycks således ha varit placerade på ett sådant sätt att de mer eller mindre omslöt detta.

Trots att namnen på månadsparet *ýlir-jólmánuður* är bevarade i medeltida källor kan man utgå från att de är betydligt äldre än så. Det mesta talar för att de ursprungligen utgjorde två mån-månader i den förkristna kalender som föregick den tideräkning som infördes av Kyrkan. Liknande mån-månader finns nämligen även belagda på andra håll. I verket *De Temporum Ratione* (kap. XV) från 726 e. Kr. redogör den engelske munken Beda Venerabilis för de förkristna anglernas tideräkning.² Anglerna, berättar han, brukade två mån-månader som båda kallades *giuli* 'julmånad' och som låg så placerade i året, att den första föregick, medan den andra precis följde efter vintersolståndet (Beda: *Opera de temporibus*, 1943:211ff). I något senare engelska källor, från omkring 900, omtalas ett snarlikt månadspår: *se árra geola* 'månaden före jul', vilken sades ungefär motsvara december i den kyrkliga kalendern och *se æftera geola* 'månaden efter jul', som ungefär motsvarade januari (för dessa och fler engelska exempel, se Nilsson 1920:293f; Bosworth & Toller 1954:424; Simpson & Weiner 1989:784). Det äldsta belägget på denna typ av julmånad återfinns redan i ett gotiskt handskriftsfragment från omkring 350 e. Kr., vilket omtalar en månad *fruma jiuleis* 'månaden före julmånaden'. Detta antyder naturligtvis ytterligare en, men nu förlorad gotisk månad **jiuleis* 'julmånad' (*Codex Ambrosianus* 1908). Nämnade belägg spänner tillsammans över såväl stora geografiska områden som en lång

² Mest troligt är angler här en samlingsbeteckning som även inkluderar de saxiska och jutiska grupper som bosatte sig i England.

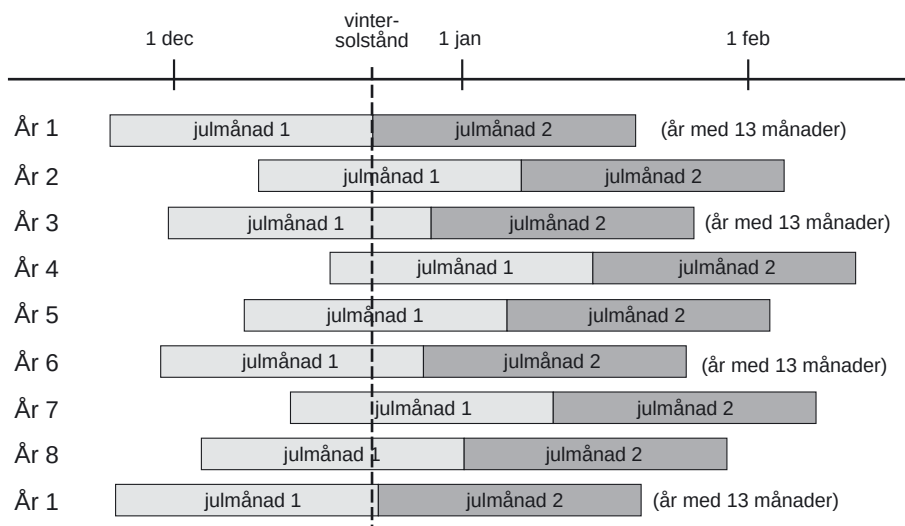

Fig. 1. En översiktlig och ungefärlig visualisering av det bundna månåret i en åttaårig cykel. Mån-månaderna förflyttar sig från år till år i relation till solåret. Regeln för det bundna månåret var att en 13:e skottmånad skulle skjutas in om den andra julmånaden under kommande år risikerade att börja före vintersolståndet. Illustration: Andreas Nordberg.

tidsperiod. Men detta behöver inte vara så problematiskt som det först kan verka, utan tvärt om öppna för vissa mycket intressanta perspektiv. I de äldsta romerska källorna som berättar om de germanska stammarna var anglerna bosatta i södra Danmark medan goterna levde vid det nuvarande Polens Östersjökust. Detta erbjuder faktiskt ett koncentrerat geografiskt område för månadsnamnen ifråga och därmed också en indikation på julmånadernas ålder, vilka, om än mycket diffust, möjligen kunna skönjas så långt tillbaka som till tiden för Kristi födelse (Nordberg 2006:22).

Troligt är att det var just dessa dubbla julmånader i kombination med vintersolståndet som avgjorde när en trettonde skottmånad skulle skjutas in i det bundna månåret. Regeln tycks ha varit att den första julmån-månaden alltid skulle sträcka sig över vintersolståndet, vilket innebär att den andra julmån-månaden alltid inleddes med den första nymånen efter vintersolståndet. Om den andra julmån-månaden inleddes 11 dygn eller mindre efter vintersolståndet skulle en trettonde mån-månad skjutas in, eftersom den andra julmån-månaden annars skulle komma att inledas före vintersolståndet kommande år (fig. 1) (Nordberg 2006:62ff).

Förkristna kalendariska festcykler

Det bundna månåret utgjorde även grunden för det rituella feståret. Den årliga festcykeln innehöll minst tre, men förmodligen fyra årsfester, kopplade till årets fyra kvartal. Dessa årliga kvartalsfester omtalas i flera litterära källor om forn-nordisk religion. Den isländske goden och historieskrivaren Snorri Sturluson berättar t.ex. i *Ynglingasaga* kap. 8 att

”Man skulle blota framemot vintern för årsväxt [í móti vetri til árs], vid vinterns mitt för skörden [at miðjum vetri blóta til gróðrar] och det tredje vid sommarens början [at sumri].” (Íslenzk fornrit XXVI 1979:20).

Samma blot omtalas på en rad ställen i den fornisländska litteraturen och det finns ingen anledning att uppgifterna inte skulle gå tillbaka på faktiska förhållanden – inte minst därför att festtiderna kom att överleva religionsskiftet och vara fortsatt viktiga i den folkliga medeltida kalendern, trots att de inte var av kyrkligt ursprung (för ytterligare exempel, se Nordberg 2006:76ff). Sannolikt har ytterligare ett blot firats vid sommarens mitt, eftersom ett sådant omtalas i flera oberoende källor (de Vries 1956:447f; Nordberg 2006:77f).

Beroende på de klimatologiska omständigheter som råder i Norden sammanföll de nordiska kvartalen inte exakt med solstånden och dagjämningarna, utan var förlagda fyra veckor efter dessa (se härom Nordberg 2006:34 ff). De exakta tiderna för själva festerna var dock inte förlagda till specifika datum, utan sammanföll med ny- och fullmåne i anslutning till respektive kvartal. Tidpunkterna för festerna kunde således variera något från år till år i förhållande till solåret. Så sammanföll t.ex. den förkristna julfesten av mycket att döma med fullmånen i den andra julmånaden, d.v.s. den första mån-månaden efter vintersolståndet. Tiden för julfesten kunde därför variera inom en period som ungefär motsvarar januari i dagens gregorianska kalender (Nordberg 2006:76ff, 100ff). När Snorri Sturluson omtalar den förkristna julen i *Hákonar saga góða* kap. 13, berättar han att kung Hákon bestämde att julfesten skulle firas vid den tid då de kristna firade Kristi födelse, men att julen tidigare hade hållits vid *miðsvetrarnótt* ’midvinternatten’ (Íslenzk fornrit XXVI, 1979:166).

Midvinternatten infaller just i mitten av intervallet för den andra julmånadens fullmåne (fig. 2) vilket gör att den förkristna kalenderns uppgifter överensstämmer mycket bra med det som uppges av Snorri. Märkligt nog stämmer de kalendariska uppgifterna även väl med den redogörelse som erbjuds i den tyske munken Thietmar av Merseburgs arbete *Chronicon* (I, 17) om ett stort förkristet blot

i Lejre under 900-talets början. Thietmar uppger att det stora blotet inföll i *men-se ianuario* 'januari månad', vilket således återigen sammanfaller med perioden för den andra julmånadens fullmåne (Reuter 1934:485; Nordberg 2006:106f).

Thietmar uppger också i samma stycke att det stora blotet firades *post XIII annos* "varje nionde år". Samma festkalendariska intervall återkommer intressant nog även i flera andra sammanhang som berör den förkristna kulten. Så berättar t.ex. Adam av Bremen i verket *Gesta Hammaburgensis* (IV, 27) att svearna ännu under 1070-talet anordnade grandiosa fester i (Gamla) Uppsala *post novem annos* "varje nionde år" (1917:259). Likaså återfinns en rad semimytologiska traditioner som berättar att ynglingakungen Aun offrade en av sina söner till Oden i Uppsala i dylika intervaller. När Snorri omtalar denna tradition i *Ynglingasaga* 25 (Íslensk fornrit XXVI, 1979:49f) uppger han visserligen ett tioårigt intervall. Men i andra källor framgår istället att perioden skulle ha varit på nio år, något som först påtalades av S. von Eitrem (1927:247) och som sedan dess har varit en allmänt accepterad tolkning.

Uttrycken "varje nionde år" avser dock inte, som man kunde tro, ett antal år som matematiskt uppgår till nio. Uttrycket är nämligen inklusivt, vilket innebär att det i själva verket avser en cykel på åtta stycken år. Detta inklusiva räknesätt användes ända in i sen tid i såväl folkspråken som det kyrkliga latinet. I den kyrkliga liturgiska kalendern firas t.ex. *octava* efter varje större högtidsdag. Termen *octava* avser 'den åttonde dagen' efter högtidsdagen. Men i det inklusiva räknesättet inkluderas även den festdag som är själva utgångsdagen för *octava*. I det exklusiva sätt som vi använder ordningstal idag skulle den dagen inte räknas in, vilket gör att *octava* 'den åttonde dagen' i själva verket infaller på den sjunde följande dagen enligt vårt sätt att räkna (fig. 3). I de fornnordiska språken återfinns samma inklusiva räknesystem. Till exempel sägs i dikten *Skírnismál* (strof 21; Edda 1983:73) att åtta nya ringar dryper från Odins ring Draupnir *ina núundo hveria nótt* "varje nionde natt". Detta bör dock förstås som en ring per natt i en cykel på åtta nätter, eftersom uttrycket är inklusivt och den första natten i en cykel därmed samtidigt utgör den nionde natten i föregående cykel (Nordberg 2006:82ff). Samma typ av motsägelsefulla formuleringar lever fortfarande kvar i vissa stelnade språkliga uttryck som *om átta dagar* (eng. *in eight days*, ty. *um acht Tagen*) som avser en vecka, dvs. sju dagar räknat i grundtal. Samma förhållande ligger även bakom den märklighet att den kristna *epifania* kallas *trettondagen* på svenska och *Twelfth-Day* på engelska. Förklaringen ligger naturligtvis i att det svenska uttrycket är inklusivt medan det engelska är exklusivt.

För att med detta återvända till de stora bloten som uppgavs äga rum "varje nionde år", kan man således förmoda att detta i själva verket avsåg cykler på åtta

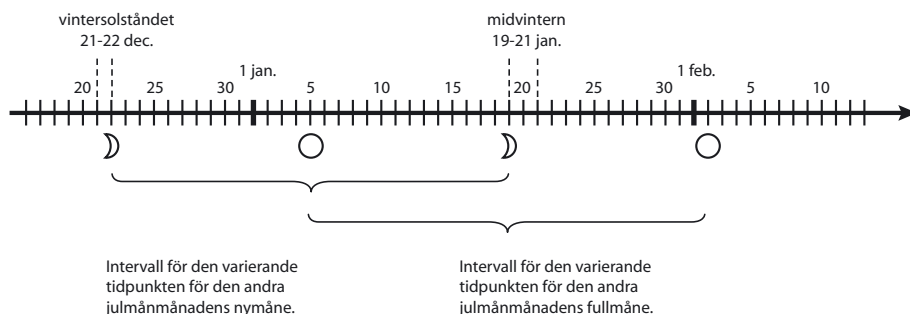

Fig. 2. Midvinternatten i relation till perioden för den andra julmånadens fullmåne. Illustration: Andreas Nordberg.

Fig. 3. I detta exempel visas det inklusiva resp. exklusiva räknasättet utifrån epiphania och octava epiphania, den 6 resp. 13 januari. Illustration: Andreas Nordberg.

år enligt dagens sätt att räkna (fig. 4). Eftersom de exakta tiderna för de kalendarriska festerna tycks ha styrts av månens faser är denna åttaåriga period extra intressant. Även månen är nämligen förknippad med en cykel på åtta stycken år. Denna åttaåriga måncykel rymmer på $1\frac{1}{2}$ dygn när exakt 99 mån-månader. Rent praktiskt innebär detta att t.ex. en viss nymåne som infaller på ett visst datum i solåret efter sju år av förskjutningar från utgångsdatumet i princip återvänder till samma tidpunkt i cykler på åtta år (jfr fig. 1). Av denna anledning har den åttaåriga måncykeln kommit att brukas i bundna månår i flera kulturer. Inte sällan har den också, som t.ex. i det gamla Grekland där den kallades *oktaëteris*, legat till grund för såväl kalendarisk administration av ekonomisk och legal infrastruktur, som religiösa festkalendrar med stegringar i kulten i åttaåriga intervaller (Nilsson 1920:362ff; May & Zumpe 2002:172).

Liknande förhållanden rådde sannolikt även i Norden i förkristen tid. Flera källor berättar att den stora religiösa sammankomsten i Uppsala även var förbunden med både marknad och ting. Dessa sidor av sammankomsten kom dessutom att överleva religionsskiftet och fortsätta hållas ända in i förmodern tid (Granlund 1958; Jansson 1958). Mötet kallas från äldsta tid *distingen* eller *distingsmarknaden* i fornisländska och medeltida svenska källor (se sammanställning i Beckman

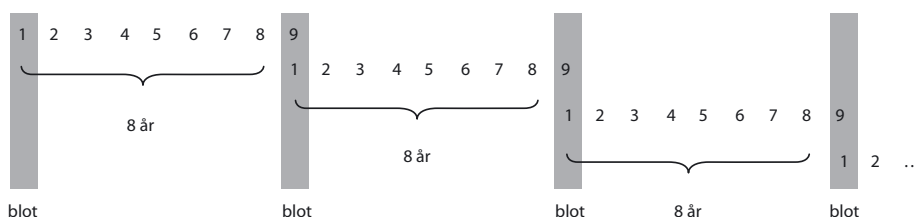

Fig. 4. Bloten "vart nionde år" i relation till månens åttaåriga cykel. Illustration: Andreas Nordberg.

1918). I dessa fastslås också att inledningen av distingen skulle sammanfalla med en viss fullmåne, som i källorna omtalas som *distingsfylle* 'distingsfullmånen'. Eftersom Kyrkan varken accepterade detta sätt att reglera tiden eller själva namnet på sammankomsten – som ju anknyter till diserna i den förkristna religionen – kan man utgå från att båda hade ett förkristet ursprung.

Kyrkan försökte få sammankomsten förlagd till kyndelmäss och namnet ändrat till *kyndilting*. Inget av dessa försök till förändring slog dock igenom och regleringen av tiden för distingen efter fullmånen fortsatte långt in i postreformatorisk tid. Så berättar t.ex. Olaus Magnus i sin *Historia om de nordiska folken* från 1555 att distingen skulle inledas med

"den fullmåne, som följer på den första nytändningen efter tre heliga konungars dag i januari [trettondagen] (från midnatt räknadt)." (Olaus Magnus 2001:183).

Denna kalendariska regel utgår från ett datum i den julianska kalendern. Detta är dock helt säkert en medeltida modifiering av en från början förkristen bestämmelse, att distingen skulle inledas med fullmånen i en specifik mån-månad i det bundna månåret – och det finns skäl att återvända till denna mån-månad nedan.

Det stora blotet i Uppsala

Den äldsta litterära källan som berättar om distingen (även om själva namnet inte nämns) är Adam av Bremens bok *Gesta Hammaburgensis* (IV, 27), skriven strax efter år 1070. Adam berättar:

"Vart nionde år brukar man dessutom i Uppsala fira en gemensam fest med deltagande av folk från alla sveonernas landskap. Ingen har lov att

utebli från denna fest. Kungar och folkstammar, alla och envar sänder sina gåvor till Uppsala och de som redan har antagit kristendomen måste köpa sig fria från deltagande i dessa ceremonier, något som är grymmare än varje annat straff. Offerriten tillgår på följande sätt: av varje levande varelse av manligt kön offras nio stycken [novem capita offerutur], med vilkas blod man brukar blidka gudarna. Kropparna hängs upp i en lund nära templet. Denna lund hålles så helig av hedningarna, att varje träd anses ha en gudomlig kraft som följd av de offerade kropparnas död och förruttnelse. Där hänger också hundar och hästar jämte människor och en av de kristna har berättat för mig att han har sett sjuttio två [LXX-II] kroppar hänga där om varandra. För övrigt sjunger man, som vanligt är vid dylika offerhögtider, mångfaldiga sånger, som är oanständiga och därför bäst bör förtigas.” (Adam av Bremen 1917:259f; svensk översättning av Svenberg 1984:224f)

I ett kompletterande scolium (141) som adderades till detta stycke år 1080, tro-
ligen av Adam själv, tillfogas att:

”I nio dagar [novem diebus] firades festmåltider och dylika offerhögtider. Varje dag offerar de en människa jämte djur dessutom, så att det på nio dagar [per IX dies] blir 72 [LXXII] levande varelser som offras. Detta offer äger rum [omkring vårdagjämningen, circa equinoctium vernale].” (Adam av Bremen 1917:260; svensk översättning av Svenberg 1984:253).

Vad gäller källvärdet hos dessa stycken är meningarna starkt delade. Tyvärr har Adams originalmanuskript gått förlorat. Dock återfinns alla stycken som berör Uppsala i en avskrift från omkring år 1100. Denna avskrift uppfattas allmänt vara en kopia av Adams eget original och texten representerar av denna anledning i princip Adams egna ord. Vidare bör nämnas att Adam själv aldrig var i Uppsala. Hans källa tros emellertid ha varit den danske kungen Svend Estridsen, som vistades som landsflyktig i Uppsala i omkring tio år, vilket gör det troligt att Svend själv åtminstone en gång hade deltagit i sammankomsten.

Nästa gång distingen nämns är i Snorri Sturlusons *Ólafs saga helga* (kap. 77) från början av 1200-talet:

”I Svitjod var det gammal sed när landet var hedniskt att det största blotet skulle hållas i Uppsala under [månaden] goi. Då skulle man blota för fred och för sin kungs segrar. Dit skulle folk söka sig från hela sveaväldet.

Man skulle även hålla ting för alla svear [þing allra svía]. Där fanns en stor marknadsplats och handelsmötet varade i en vecka. När Svitjod kristnades fortsatta man att hålla ting och marknad där. Sedan hela Svitjod hade blivit kristet och kungen försummade att vara i Uppsala flyttades marknaden till kyndelmässan. Den har därefter alltid hållits och nu varar den inte mer än i tre dagar. Där hålls svearnas ting och de samlas där från hela landet.” (Íslenzk fornrit XXVII 1945:109; Översättning Johansson 1992:88).

Man brukar mena att de två fester som omtalas av Adam respektive Snorri i själva verket är en och samma fest – den sammankomst som oftast omtalas som *distingen*. Samtidigt har många påtalat två märkliga skillnader i tid i de båda skildringarna. För det första uppger Adam att sammankomsten ägde rum vid vårdagjämningen, medan Snorri istället säger att den hölls i månaden *gói*. På Island under 1200-talet var *gói* en månad i en mycket speciell kalender och motsvarade med en årlig variation på några dagar ungefär perioden från mitten av februari till mitten av mars. Månaden avslutades således just före vårdagjämningen. Men tar man hänsyn till att *gói* ursprungligen var en mån-månad – och som sådan överlevde den faktiskt i folklig tideräkning långt in i 1800-talet i både Sverige (*göje*, *göja*) och Norge (*gjø*) – blir förhållandet ett annat. *Gói*, eller *göja* på svenska, var den tredje mån-månaden efter vintersolståndet i det förkyrkliga bundna månåret, vilket innebär att fullmånen i *göja* som tidigast inträder ungefär den 5 mars och som senast den 3 april – d.v.s. just omkring vårdagjämningen, den tid som uppges av Adam (fig. 5) (Nordberg 2006:107ff).

För det andra uppger Adam att sammankomsten varade över nio dagar, medan Snorri istället säger att den pågick i en vecka. Det finns således en differens på två hela dagar i de båda skildringarna. Hur ska detta förklaras? Vissa ledtrådar återfinns av allt att döma i de medeltida dokument som berör sammankomsten ifråga. I dessa källor omtalas denna alltid i neutral plural form *distingen*, vilket gör att antalet ting som hölls i samband med samlingen måste ha uppgått till minst två. Detta förefaller dessutom vara ett drag som går igen även vid andra kombinerade ting och marknader. I Strängnäs i Södermanland hölls t.ex. samtingen och vid tingvalla i Värmland anordnades under många århundraden de s.k. fastingen, o.s.v. (Hjärne 1952:162ff). För *distingens* del fastslås de dubbla tingsdagarna redan i *Upplandslagens* Tingsbalk XIV:

”Distingsfriden [Disæþinx friþær] går in på distingsdagen [disæþinx dagh] och står mellan två köpting [twæggia kiöþþingæ].” (Uplands-Lagen 1834:274f, egen övers.).

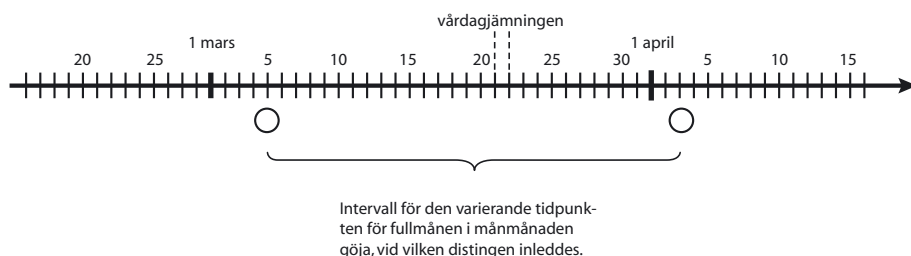

Fig. 5. Den varierande tiden för distingsfullmånen i relation till vårdagjämningen. Illustration: Andreas Nordberg.

Distingsfriden var en religiös, judiciell och ekonomisk frid som skulle råda över den tid som distingen varade (Palme 1959). Distingsdagen var den inledande dagen av distingen, på vilken distingsfullmånen tändes. De två köptingen var två särskilda ting som på- och avlyste marknadsfriden (Hjärne 1952:167ff; Granlund 1958:112f). En liknande organisation av marknaden och tingen påträffas även på andra håll, som t.ex. vid samtingen i Strängnäs (jfr t.ex. *Södermannalagens* Tingsbalk XI; 1838:182) och jamtamot i Jämtland. Det senare inleddes med ett *motsting* (av subst. *mot* 'möte') och avslutades med ett *lyktarting* (av subst. *lykt* 'stängning, avslutning') (Holm 2000:77ff). Distingen inleddes således den första dagen med ett ting vid vilket distingsfriden pålystes och avslutades på den nionde dagen med ett andra ting, vid vilket distingsfriden avlystes.

Förmodligen är det dessa två ting som ligger bakom de varierande uppgifterna hos Adam och Snorri angående de antal dagar som sammankomsten i Uppsala pågick. Själva marknaden, som omtalas av Snorri, ägde rum under sju dagar. Men denna period föregicks av en inledande tingsdag och följdes av en ytterligare avslutande tingsdag. Detta gör att det totala antalet dagar uppgår till $1+7+1=9$, just det antal dagar som uppges av Adam (fig. 6).

Men de numeriska gåtorna i Adams redogörelse upphör inte med detta. Adam uppger att 1) sammankomsten varade i nio dagar, 2) av varje art offrades nio individer, 3) det totala antalet offer uppgick till 72. Detta skulle rent matematiskt kunna förklaras av att åtta individer offrades varje dag i nio dagar, eftersom $8 \times 9 = 72$, och så har förhållandet också tolkats av vissa (se t.ex. Wagner 1980; Hallencreutz 1984:253). Men baserat på analogier med det övriga fornnordiska källmaterialet, liksom ur ett jämförande religionshistoriskt perspektiv, vore det mycket mer rimligt om nio individer offrades per dag – talet nio är ju i närmast global bemärkelse ett heligt tal. Detta har också påtalats av många. Dilemmat är dock att om nio individer offrades varje dag under nio dagar, skulle det totala antalet offer uppgå till 81, inte till 72 som uppges av Adam. Detta har vissa

Dag 1-9		Natt 1-8		Antal offer		Åttaårscykeln
1. Tingsdag	→	1. Blot	→	9	→	År 1
2. Marknad	←	2. Blot	→	9+9=18	→	År 2
3. Marknad	→	3. Blot	→	18+9=27	→	År 3
4. Marknad	←	4. Blot	→	27+9=36	→	År 4
5. Marknad	→	5. Blot	→	36+9=45	→	År 5
6. Marknad	←	6. Blot	→	45+9=54	→	År 6
7. Marknad	→	7. Blot	→	54+9=63	→	År 7
8. Marknad	←	8. Blot	→	63+9=72	→	År 8
9. Tingsdag	→					
Totalt: 8x9=72						

Fig. 6. Sambandet mellan nio dagar, åtta nätter och antalet offrade individer vid Uppsalablottet. Illustration: Andreas Nordberg.

försökt förklara med att Adam helt enkelt räknade fel (Wessén 1924:193f). Andra har föreslagit att talet 72 egentligen endast avsåg antalet offrade djur, till vilka även nio människooffer måste föras (de Vries 1956:420 not 4), medan ytterligare några har anfört möjligheten att nio individer faktiskt offrades varje dag, men att sammankomsten endast pågick under åtta stycken dagar (Hultgård 1997:31, 36, 38; Sundqvist 2002:133).

Det finns dock ingen anledning att ifrågasätta Adams uppgift om antalet dagar för sammankomsten i Uppsala och som framgått ovan bekräftas den också av övriga källor rörande distingen. Med detta sagt är det däremot inte självklart att offerritualer utspelades under alla dessa dagar, eller för den delen, att offerriterna över huvud taget ägde rum på dagarna. I själva verket är det mycket mer troligt att de religiösa ceremonierna utspelades under kvällar och nätter. För det första visar ett flertal källor att den förkristna kulturen framför allt ägde rum på kvällar och nätter (se ex. i Nordberg 2006:94) och för distingens del bekräftas ju detta inte minst av att sammankomsten inleddes med uppgången av distingsfullmånen. För det andra understryker Adam att samtliga närvarande *måste* delta i kulturen, eller annars köpa sig fria. Även detta har paralleller i andra källor och kan därmed betraktas som en trovärdig uppgift (de Vries 1956:420f).

Men eftersom en fullständig uppslutning i kulten av samtliga närvarande i praktiken skulle vara fullständigt omöjligt om kulten ägde rum samtidigt som köpslåendet på marknaden, är den enda logiska slutsatsen att de kultiska aktiviteterna tog vid först efter att dagarnas verksamheter på marknaden var avslutade.

Men om detta är riktigt kan kulten knappast ha pågått under mer än åtta stycken kvällar och nätter. Den första kvällen med offerriter bör ha hållits efter det första köptinget, som inledde distingen och på vilket distingsfriden pålystes. Därefter bör religiösa aktiviteter ha ägt rum under kvällarna och nätterna efter var och en av de sju marknadsdagarna. Men på den nionde dagen hölls det andra köptinget och vid detta ting avlystes också distingsfriden. Eftersom det förefaller högst osannolikt att omfattande religiösa ritualer i vilka alla måste delta ägde rum efter sammankomstens officiella avslutning, verkar den rimligaste slutsatsen vara att distingen pågick i nio dagar, men bara i åtta kvällar och nätter (fig. 6).

Nu kan man i och för sig framhålla att detta rimmar illa med niotalets centrala betydelse i den förkristna kulten. Men i själva verket kan det lika väl vara precis tvärt om. I andra källor finns det tydliga indikationer på att vissa ritualer kunde pågå över åtta dygn för att de religiösa resultaten av riterna ifråga skulle gå i uppfyllelse under det påföljande nionde dygnet (Nordberg 2006:95f). Kulten i Uppsala kan således ha pågått under åtta nätter därför att man strävade efter att de många offrens ”kosmiska resultat” skulle uppfyllas under den heliga nionde natten. Skulle denna tolkning vara riktig skulle dessutom även totalsumman av antalet offrade individer få en naturlig förklaring. Om nio individer offrades varje natt under åtta nätter, uppgår det totala antalet offer till 72 – just den summa som uppges av Adam (se fig. 6).

Vidare kan ytterligare en anmärkning göras. När distingen uppges firas ”varje nionde år” är detta som nämnts ovan ett inklusivt uttryck. Uttrycket bör därför inte förstås som intervallerna 1–9, 10–18, 19–27, o.s.v. utan snarare som 1–9, 9–17, 17–25, o.s.v. Detta gör att det sista året i en cykel på samma gång utgör det första året i den efterföljande cykeln. Eftersom cykeln ifråga dessutom tycks var identisk med den åttaåriga måncykeln, kan man anta att distingen på en gång firades som en avslutning på den gamla åttaårscykeln och en inledning på den cykel som skulle komma. Men därmed är det också möjligt att var och en av de åtta blotnätterna i själva verket representerade ett år i den åttaåriga måncykeln, (se fig. 6). Och i så fall är det också möjligt att de åtta olika arterna har offrats för vart och ett av de åtta kommande åren. Detta skulle inte bara sammanbinda Uppsalablotet med tideräkningen, utan också med tiden som sådan och den kontinuerliga förnyelsen av kosmos – vilket faktiskt är ett mycket vanligt drag i den typ av kalenderfest som Uppsalablotet representerar.

Kalendarisk talsymbolik i Lejre?

Adam av Bremen har av många ansetts som en opålitlig källa för fornnordisk religion. Men det är förmodligen ett felaktigt förhållningssätt. De senaste åren har också en rad litteratur producerats om Adams Uppsalaskildring som visar att Adam i stor utsträckning troligen lutade sig mot vissa reella saklägen vad gäller såväl hallen i Uppsala, som kulten och kultplatsen. Till detta kan även de kalendariska frågorna föras.

Behandlingen av Adam av Bremen är dock ingenting i jämförelse mot den inställning man har haft till en annan kristen författare som berättar om den förkristna nordiska kulten – nämligen den tyske munken Thietmar of Merseburg. Thietmar berättar i en passage i *Chronicon* (I:17) om den kult som skulle ha utspelats i Lejre på 930-talet, då danerna ännu inte hade kristnats. Thietmar själv tecknade ned *Chronicon* i början av 1000-talet, varför det finns ett ungefär 70-årigt glapp mellan berättelsen och de händelser han återger. Detta kan också vara förklaringen till vissa egendomligheter i Thietmars text.

Dock finns det även en rad märkliga likheter i Thietmars redogörelser över bloten i Lejre med Adams skildring av festerna i Uppsala, som gör att den förres berättelse inte utan vidare kan avfärdas. Den överensstämmelse som har fått mest uppmärksamhet i ett forskningshistoriskt perspektiv är (naturligtvis) att det på båda platserna offrades människor. I detta sammanhang är dock Thietmars redogörelse gåtfull. Han uppger först att man i Lejre offrade 90 människor och lika många djur av olika arter. Något senare har han dock lagt till ”och nio” i en marginalanteckning. Detta har tolkats som att det enligt Thietmar offrades 99 varelser av varje art, vilket naturligtvis är mycket svårt att tro. Eftersom Thietmars handskrift fortfarande finns bevarad kan man utesluta att fel har uppstått i samband med senare avskrivningar. Märkligheterna måste därför bero på något annat. En rimlig möjlighet är att det skedde en förvrängning av talen i de muntliga traditioner om det som utspelade sig vid bloten i Lejre under de omkring 70 år som förflöt mellan det sista blotet på orten och tiden för Thietmars författarskap. Men Thietmars införda marginalanteckningar skulle också kunna antyda att han själv insåg att det kunde ha skett ett missförstånd (hos honom själv eller hans uppgiftslämnare), som han senare försökte korrigera. Om det finns någon substans i Thietmars ord skulle hur som helst en rimlig tolkning vara att det offrades nio individer av varje art och att det totala antalet individer uppgick till 99 (Nordberg 2006:86), eftersom de nio offren av varje art då inte bara sammanfaller med offersymboliken i Uppsala utan också med andra snarlika belägg (se ex. i Sundqvist 2002:133ff).

Niotalet återfinns även i den blotcykel som omtalas av Thietmar och här finns ytterligare en likhet med Uppsala. Både där och i Lejre sägs bloten hållas ”vart nionde år”. En rimlig slutsats är därför att blotcykeln även i Lejre stod i relation till månens åttaårscykel. Vad gäller blotet i Uppsala styrks sambandet med månens ytterligare av att distingen skulle börja vid en speciell fullmåne – i förkyrklig tid fullmånen i mån-månaden *göja*, den tredje mån-månaden efter vintersolståndet i det bundna månåret. Men en liknande tidsbestämning kan möjligen även ha funnits i Lejre. Enligt Thietmar anordnades blotet i Lejre under den period som i hans egen kalender motsvarade januari månad. Men detta tidsintervall stämmer faktiskt mycket bra med den varierande tidpunkten för fullmånen i den andra jul-månaden – den första mån-månaden efter vintersolståndet i det bundna månåret (se fig. 2). Man måste fråga sig om detta verkligen är en ren tillfällighet, eller om blotet i Lejre på något sätt sammanföll med den förkristna julen (Reuter 1934:486; Nordberg 2006:106f).

Det finns således en rad förhållanden som talar för att blotet i Lejre, liksom distingen i Uppsala, var en kalendarisk fest som var intimt förbundet med den förkristna tideräkningen. Och med det kan man faktiskt en sista gång återvända till Thietmars uppgifter om antalet offer. I Uppsala stod antalet offer i en symbolisk förbindelse med månens åttaåriga cykel. Märkligt nog kan en sådan förbindelse också anas i Thietmars uppgifter om 99 offer i Lejre. För det antal mån-månader som ryms i månens åttaårscykel, uppgår, märkligt nog, till närmast exakt 99.

Referenser

Tryckta källor

- Adam av Bremen. 1917. *Hamburgische Kirchengeschichte*. Herausgegeben von B. Schmeidler. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex monimentis germaniae historicis separatim editi. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum). Hannover & Leipzig: Hahnsche Buchhandlung.
- Adam av Bremen. 1984. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översättning E. Svenberg. Utg. av Samfundet pro fide et christianismo. Stockholm: Proprius.
- Beda. 1943. *Beda: Opera de temporibus*. Edited by Ch. W. Jones. Cambridge: Mass. The Mediaeval Academy of America. Publication. No. 41. 1943.
- Codex Ambrosianus. 1908. *Die Gotische Bibel*. Herausgegeben von W. Streitberg. Heidelberg: Winter.
- Edda. 1983. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Herausgegeben von G. Neckel & H. Kuhn. Heidelberg: Winter.

- Íslensk fornrit* XXVI. 1979. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Íslensk fornrit* XXVII. 1945. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Rím II. 1914–16. *Alfræði íslensk: islandsk encyklopædisk litteratur. 2, Rímtöl I*. Ved N. Beckman og Kr. Kålund. København: Møllers bogtr.
- Johansson, K.G. 1992. *Nordiska kungasagor I*. Översättning från isländskan av K. G. Johansson. Stockholm: Fabel.
- Södermanna-lagen. 1838. *Samling af Sweriges Gamla Lagar* 4. Utgifven af D. C. J. Schlyter. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Thietar av Merseburg, *Chronicon*. 1935. *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*. Herausgegeben von R. Holtzmann. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series 9). Berlin: Hahn.
- Upplands-lagen. 1834. *Samling af Sweriges Gamla Lagar* 3. Utgifven af D. C. J. Schlyter. Stockholm: Berlingska boktryckeriet.

Litteratur

- Beckman, N. 1918. Distingen. *Studier tillegnade Esaias Tegnér*. Lund: Gleerup.
- Bosworth, J.–Toller, T. N. 1954. *An Anglo-Saxon Dictionary based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth*. Edited and enlarged by T. N. Toller. Oxford: Clarendon.
- Drobin, U. 1979. *Afrikanska religioner i västerländsk belysning. En idéhistorisk bakgrund*. Skrifter utgivna av Religionshistoriska institutionen vid Stockholms universitet 1. Stockholm.
- Eitrem, S. von. 1927. König Aun in Upsala und Kronos. *Festskrift til Hjalmar Falk 30 december 1927 fra elever venner og kolleger*, s. 245–261, Oslo: Aschehoug.
- Granlund, J. 1958. Disting. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 3, sp. 112–115, Malmö: Allhems förlag.
- Hallencreutz, C. F. 1984. Kommentarer. I: *Adam av Bremen* 1984.
- Hjärne, E. 1952. Svethiudh. En kommentar till Snorres skildring av Sverige. *Namn och bygd* 40, s. 91–183.
- Holm, O. 2000. Vad var Jamtamot. *Oknytt* 21, 1–2, s. 64–96.
- Hultgård, A. 1997. Från ögonvittnesskildring till retorik. Adam av Bremens notiser om Uppsalakulten i religionshistorisk belysning. I: Hultgård, A. red. *Uppsalakulten och Adam av Bremen*, s. 9–50, Nora: Nya Doxa.
- Jansson, S. O. 1958. Distingsregeln. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 3, sp. 115–116, Malmö: Allhems förlag.

- Jansson, S. O. 1963. Julmånad. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 8, spalt 22–23, Malmö: Allhems förlag.
- Leach, E. 1961. *Rethinking Anthropology*. London: Athlone Publishings.
- May, J. & Zumpe, R. 2002. Mond. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 20, s. 167–171, Berlin: de Gruyter.
- Nilsson, M. P:n. 1920. *Primitive Time-reckoning*. Lund: Gleerup.
- Nordberg, A. 2006. *Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCI). Uppsala: Swedish Science Press.
- Olaus Magnus, 2001 [1555]. *Historia om de nordiska folken*. Svensk översättning av Michaelisgillet. Hedemora: Gidlund.
- Palme, S. U. 1959. Fridslagstiftning. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 4 sp. 621–625, Malmö: Allhems förlag.
- Reuter, O. S. 1934. *Germanische Himmelskunde. Untersuchungen zur Geschichte des Geistes*. München.
- Simpson, J. A. & Weiner, E. S. C. 1989. *The Oxford English Dictionary*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- Sundqvist, O. 2002. *Freyr's Offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. *Historia Religioum* 21. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- de Vries, J. 1956. *Altgermanische Religionsgeschichte* 1. Berlin: de Gruyter.
- Wagner, R. 1980. Zur Neunzahl von Lejre und Uppsala. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 109, s. 202–208.
- Wessén, E. 1924. *Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria*. Uppsala universitets årsskrift. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper. 6, Uppsala: Almqvist & Wiksell.